

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ELMÉLETÉRŐL ÉS NÉHÁNY GYAKORLATI ALKALMAZÁSÁRÓL.

A legújabbkori társadalomtudomány kétségbeeséssel tekint a saját maga múltjára és nem minden ok nélkül. Míg más tudományok művelői századok során hatalmas dómkot alkottak generációk következetes együttműködésének eredményeképpen, addig a társadalomtudományok nagyjai csaknem kivétel nélkül egymaguk alkották meg vakmerő koncepcióval mesterműveiket. Évezredekken át azzal a titáni elhatározással fogtak hozzá a munkához, mint a »Versunkene Glocke« Meister Heinrichje:

„drum will ich neuen Grund hoch oben legen —
zu einem neuen Tempel neuen Grund!“

Olykor bámulatos alkotások ezek a templomok, de inkább egy groteszk művészet érdekessége, semmint a szolid tudomány szilárdsága a jellemző vonásuk. S így a társadalomtudomány történelme Platótól egészen a legújabb időkig inkább a többékevésbé nagyszerű aberrációk történelme és csak igen csekély részben az igazságok történelme.

A legújabbkori társadalomtudományt ezzel a múlttal szemben valóságos szomjúság gyötri pozitívitás, megdönthetetlen tények után. Azt találom, hogy ez a sóvárgás a szilárd, reális alap után a legjellemzőbb vonása, valóságos kritériuma annak, a mit modern szociális tudománynak nevezhetünk. A szociológiának legelágazóbb irányai egyesülnek ezen a ponton. A biológiai, a pszichológiai, a gazdaságtani, az etnológiai szociológiának egyaránt alapvető vonása, kiinduló pontja ez a görcsös kapaszkodás a tényékbe. Mindenik irány olyas valami után kutat, a minek igazságát senki kétségbe ne vonhassa. Mindenik irány egy

megbízható tény hajójába igyekszik belakcsolni a maga következtetéseinek láncolatát és így vonzoltatja magát a a spekulációk óceánján keresztül.

Spencer és Marx. a modern társadalomtudomány két legkimagaslóbb alakja egyaránt valóságos fanatizmussal annak kutatását teszik feladatukká, a minnek a természet törvényei szerint szükségszerűen be kell következnie. Mindkét író minden munkájának ez az állandó refrainje. Bárminő téma felé forduljanak és bárminő eredményre jussanak is, céljük mindig az marad, hogy természettörvényeket ismerjenek fel a társadalmi tüneményekre vonatkozólag.

Ily körülmények közt felette érdekes kérdés, hogy mennyiben sikerült a modern társadalomtudománynak oly eredményekre jutnia, a melyek elismert közkinccsé lettek, a melyek már teljesen bebizonyítottaknak tekinthetők. Véget ért-e már legalább részben a folytonos és meddő elülről kezdés és van-e már nekünk is egynéhány olyan alapkövünk, a miket más tudományoktól annyira irigylünk?

Azt hiszem mindenfelől helyeslésre számíthat az a nézet, hogy ilyen sziklaszilárd alaptétel mindössze még nagyon kevés van és azt hiszem az a nézet sem fog ellenvetésre lelni, hogy ilyen alaptétel mindenekelőtt a társadalom folytonos fejlődésének a ténye; sőt azt tartom, hogy ezenfelül pusztán a fejlődésnek egynéhány velejáró igazsága és egynéhány részletesebb megállapítása az, a mi a társadalomtudomány alapvető tételei közül teljesen bebizonyítottaknak tekinthető. Ez a tény az, a miből minden valamirevaló rendszer kiindul, a melyet ma már nem kell újból megújból bizonyítani.

Egyáltalában nem akarom ezzel azt állítani, hogy e ténynek tagadásával sehol sem találkozánk. A régi babonáknak szívós életük van. Ezek a babonák azonban ma már ép oly kevésbé veszedelmesek, mint a hogy nem veszedelmes, ha valaki a zoológiai fejlődéstant tagadja.

A társadalomtudomány minden ága egyaránt érzi ennek az alapvető igazságnak hatását. Az erkölcsstan, az esztétika, a történetfilozófia, nem kevésbé mint a politika, a vallásbölcselet vagy a közgazdaságtan és a szociológia. A fejlődéstan alapjára helyezkedő etikák és esztétikák messze elágazhatnak egymástól, de olyan etikát vagy esztétikát, a mely nem a fejlődéstan alapjára helyezkednék, a mely abszolút dogmatikát csinál, a

mely elveit nem az emberi szervezet funkcióiból és e funkcióknak a mindenkori környezet szerinti változásaiból dedukálná, ma már senki sem tartozik komolyan venni. Ahhoz már nem férhet többé kétség, hogy minden szociális tünemény az emberi szervezetnek egy funkciója, és mint ilyen ezzel a szervezettel egyetemben fejlemény, a mely a szervezet környezetének behatásaihoz képest tovább alakul.

Ha már most végrevalahára van a társadalomtudományban legalább egy ily alapvető gondolatunk, a melyre vonatkozólag egyetértés uralkodik, akkor jogos követelmény, hogy erre a fundamentumra, a melyre nagyon áhítoztunk, kellő figyelemmel legyünk és ne állítsunk fel könnyelműen olyan tételeket, a melyek közös kiindulópontunkkal ellentétben állanak, akkor helyesen járunk el, ha ennek az igazságnak mértékével mérjük a modern társadalomtudománynak legkiemelkedőbb elméleteit, annál is inkább, mert a társadalomtudomány úgy látszik még nem szokta meg, hogy neki is tiszteletreméltó igazságai legyenek, csakis így magyarázható, hogy még határozottan és nagy nyomtatékkal a fejlődéstan alapjára helyezkedő kutatóknál is e tannal ellenkező következtetésekre bukkanunk.

Úgy Spencer, mint a történelmi materializmus hívei a fejlődéstan szempontjából abba az alapvető hibába esnek, hogy egy végső, egy utolsó társadalmi s állami eszmény lehetőségéből indulnak ki, a mi a fejlődés elvével teljesen ellenkezik.

Lássuk először Spencert. Spencer a társadalmi fejlődés szempontjából két korszakot különböztet meg: *egy átmeneti állapotot* és a *teljes alkalmazkodottság állapotát*. Az átmeneti állapotot, a melybe még mi is beleesünk, az jellemzi, hogy a szervezetek még csak tökéletlenül alkalmazkodtak létfeltételeikhez. A másikat, az eszményi állapotot az jellemzi, hogy a szervezetek teljesen hozzá vannak alkalmazkodva létfeltételeikhez. Spencer azt mondja e felfogásának részletezésében, hogy minden faj létfeltételei olykor megváltoznak, a minek folytán beáll az érzelmeknek az új környezethez való rosszul alkalmazkodottsága, a mi ismét újra alkalmazkodást tesz szükségessé. Ez a minden élő lényre kiható zavaró körülmény Spencer szerint hatványozott mértékben mutatkozik az embernél. Ez egyrészt annak a nagy változásnak folyománya, a mely a kis nomád csoportoktól a nagy, letelepült társadalmakig s a rabló életmódtól a békés életmódig ment végbe. Másrészt pedig zavaró körülmény, hogy a társadalmak közötti ellenségeskedés régi

rendje együtt maradt fenn a társadalmakon belüli barátságos érintkezés új rendjével.

Az alkalmazkodás haladásával azonban az összhang mindjobban helyre fog állani, míg végre be fog következni a társas lét feltételeihez való teljes hozzáalkalmazkodottságnak. Az emberi cselekvésnek egy *végső, állandó* kódexét csak erre a teljes hozzáalkalmazkodottságra lehet alapítani. A jelenlegi átmeneti állapotban — folyvást Spencert idézzük — a mely állapot még szerinte is jó messze fog belenyúlni a jövőbe is, minden cselekedetünk csak relatíve lehet helyes, csak a legkisebb rossz jellegével bírhat. A végső embertípusra, a tökéletesen fejlett társadalomban élő teljesen alkalmazkodott emberre vonatkozólag azonban lehetséges a cselekvésnek egy ideális kódexe.

Vagyis Spencer a környezethez való folytonos hozzáalkalmazkodásunkban ismeri fel a fejlődés rugóját. Azt hiszi azonban, hogy egy állandó környezethez kell hozzáalkalmazkodnunk és ennek következtében tartja azután lehetségesnek a hozzáalkalmazkodásnak teljes befejezését. Az egész kérdés tehát oda koncentráldódik, hogy helyes-e a környezetnek ily állandóságából kiindulni? Azt kell megvizsgálnunk, miben áll a Spencer állandó környezete. A kozmikus környezet szükségképeni változásaira Spencer e helyen nem akar tekintettel lenni. Világos dolog, hogy *sub specie aeternitatis* azért sem beszélhetünk ily végső társadalmi és állameszményekről, mert azok helyességét már a kozmikus változások is kizárják. De ettől eltekintve, nem beszélhetünk ily végső, ily abszolút eszményekről egy szűkebb, egy relatívabb, egy az emberileg belátható jövőre vonatkozó értelemben sem, a milyen értelemben Spencer állít fel végső eszményt. El is tekintve a kozmikus környezettől, maga a társadalmi környezet sem tekinthető ily állandónak, a milyennek Spencer veszi. Spencer szeme előtt a régi harcias társadalmi típussal szemben egyszerűen a békés együttélés állapota lebeg. Mindig csak a letelepült nagy társadalmakban élő emberek békés együttéléséről és az ehhez való teljes hozzáalkalmazkodásról beszél. Annak, a mit Spencer szociális életnek, békés együttélésnek, industrializmusnak nevez, nagyon kevés határozott tartalom felel meg. Még ha ezt a békés együttélést koncedáljuk is, mint jövőbeli típust, nyilvánvaló, hogy annak formája az ismeretek különböző fokához, az együttélő emberek sűrűségéhez és számos hasonló *társadalmi* tényezőhöz képest oly alapjában különböző kell, hogy legyen, hogy az

alkalmazkodásnak is folyton-folyvást eltérő, egyre változó irányt kell, hogy szabjon. Vagyis az embernek szociális környezete annyira változó, sőt a jövőben szükségszerűen még gyorsabban változó lesz mint a jelenben, úgy hogy teljesen hibás ennek a környezetnek bizonyos elemeire végső társadalmi eszményt építeni. A midőn tehát Spencer a társadalmi fejlődést csak a jövődönnek egy bizonyos pontjáig engedi érvényesülni, ellentétbe jut a maga összes alapelveivel és csorbát igyekszik ütni azon az igazságon, a mely az egész modern társadalomtudomány legerősebb fundamentuma és a melyet legnagyobb részben mind-ezek daczára mégis Spencernek köszönhetünk.

Hasonlóképpen vét a történelmi materializmus is a fejlődés-tani felfogás ellen, a midőn a küszöbön álló társadalmi változtatást mintegy betetőzésnek tekinti, a melylyel az emberiség eddigi bevezető történelme befejezését nyerné. A történelmi materializmus a tökeképződésben ismeri fel jelenlegi társadalmunk bajainak okát és ennek az oknak megszüntetésével egy eszményi jövő bekövetkezését hirdeti. El kell ugyan ismernünk, hogy a marxizmus igen óvatos annak megrajzolásában, a mi be fog következni és teljes tudatában van annak, hogy az ilyen jóslás még csaknem lehetetlen. De ha a részletekre nem is terjeszkedik ki, azért nagyban és egészben a bekövetkezendő állapot, mint eszményi állapot, mereven ellentétbe helyezkedik az emberiség eddigi történelmével. Minthogy pedig a marxizmus nem akar egyszerűen csak politikai célokat szolgáló lendítő elmélet lenni, a melynél a gyakorlati hatás a fődolog s az igazság mellékes, minthogy a marxizmus a tudomány minden újabb eredményét és minden tévedésének kiderítését gondosan szemmel tartja és tanait a tudomány minden újabb megállapítása szerint kiigazítja, joggal emelhető az a követelmény, hogy a történelmi materializmus a fejlődéstan szempontjából is őrizze meg szabatos tudományosságát.

Már pedig e szempontból kétségtelen, hogy a küszöbön álló társadalmi átalakulás nem betetőző, nem végső átalakulás, nem *utolsó*, hanem egyszerűen csak egy a sok közül.

Ha a tudomány is, olykor még legmagasabb képviselőiben is vét a társadalmi fejlődés elve ellen, nem csodálhatjuk, ha a mindennapi élet vak ezzel a nagy igazsággal szemben. Egész praxisunk fejlődésellenes. Ez az új szempont, a szociális életnek ez a magasból való szemlélése, a mely nagy távolságokra enged kilátást, még nem vált mindennapi szokásunkká,

ez a felfogás még nem járta át a társadalom és az állam minden zugát; még mindenféle a régi sötétséghez szokott éji madarakkal találkozunk, a melyek ijedten röpködnének szerte-széjjel, ha igazságunk fényével közékük világítanánk.

Felismerni a társadalom szükségszerű fejlődését, felismerni, hogy a társadalmi bajok minden időben túlnyomó részben onnan eredtek, hogy a régi berendezkedések még nem alkalmazkodtak hozzá az új körülményekhez, de nem tenni meg minden lehető arra nézve, hogy ez a fejlődés, ez az újra-alkalmazkodás a lehető legzavartalanabbul, a lehető leggyorsabban és legsimábban végbemenjen, éppen annyit jelentene, mint ismerni a villamosságot, de nem hajtani az emberiség szolgálatába, annyit jelentene, mint a robogó vasút mellett kanyargó országúton igavonó marhával utazni.

Még a leghaladottabb társadalmak sincsenek annak tudatában, mily tudománytalan és szűk látókörű minden olyan intézmény, a mely a fejlődés akadálytalan lefolyásának gátat vet. Ma már tudjuk, hogy *lex in perpetuum valitura* nincsen és nem hozzuk többé a törvényeket azzal a szankcióval, hogy azok örökre változatlanok maradjanak. De jóllehet nem csak a tudomány, hanem már a mindennapi élet is tudja, hogy meg kell változniok, és hogy ez a megváltozás a helyes, mégis oly intézményeket tartunk fenn, a melyek a megváltoztatás útjában vannak. A büntetőtörvénykönyvek a fennálló jogrendet olyan barbár védelemben részesítik, mintha ma is még a stagnáló társadalomról szóló koncepczió uralma alatt állanánk.

Így a bennünket első sorban érdeklő magyar büntető-törvénykönyv és más törvényeink is abba a súlyos hibába esnek, hogy a fennálló jogrendet a törvényszerű változtató törekvések ellen is védelemben részesíteni szükségesnek látják. Vagyis egyszerűen büntettnek minősítik azt a törekvést, a mely a fennálló jog bizonyos intézményeinek megváltoztatására irányul. A. btkv. 172. §. szerint két évig terjedhető államfogházzal és 1000 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, a ki valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöltre izgat a másik ellen, úgyszintén az is, a ki a tulajdon vagy a házasság jogintézménye ellen izgat. A jog megváltoztatására való törekvésnek csak egyik és kevésbé hathatós eszközei a tudós értekezések. Minden komoly változtató szándéknak nélkülözhetetlen fegyvere az izgatás és a midőn a törvény bizonyos törekvéseket megfoszt éppen ettől a fegyvertől, akkor valójában

azt akarja elérni, hogy a jog bizonyos részei soha meg ne változhassanak. A házasság és a tulajdon intézményére vonatkozólag a törvény legalább nyíltan színt vall és oly ártatlan természetességgel mondja ki a két évi államfogházat mindazokra, a kik ezen intézmények ellen izgatnak, mintha magától értetődő dolog volna, hogy ez a két intézmény kivétel az általános fejlődés törvénye alól. Sokkal farizeusabb a törvénynek az a része, a mely az osztály és hitfelekezetek elleni izgatásról szól. Hogy az osztály ellen való izgatás tilalma mit jelent, azt könnyen elképzelheti mindenki, a ki előtt nem ismeretlen Marxnak az a világra szóló szociológiai felfedezése, hogy a társadalmi fejlődés az osztályharcz formájában folyik le. Az osztály elleni izgatás tilalma tehát mindenekelőtt az uralkodó osztályok védelmét jelenti a fejlődés ellen. Megint azzal a koncepczióval találkozunk, hogy az uralkodó osztály uralmán belül eszközölhető apró, cseprő lépésecskék mellett szabad izgatni, csak az osztályok uralmát érintő nagy, alapvető átalakulásokra nem szabad törekedni. Katonai perrendtartás, mindenféle cselédpénztár és az újabb időben annyira becézgetett szociálpolitika apróságai mellett szabad oly vadul izgatni, a hogyan csak tetszik. Mihelyt azonban az uralkodó osztály érdekeit mélyebben érintő alakulásokról van szó, a szociális reformer, vagy izgató rögtön arra a szűk mesgyére szorul, a mely a szabad életet az államfogháztól elválasztja.

Éppen a legközelebbi időkből mutatott rá egy német birodalmi szociálista képviselő, Wolfgang Heine, egy igen értékes cikkben a német btkv. reformja alkalmából arra a nagyon fontos félreértésre, a melyet elkövetünk, ha a társadalom védelmét folyton-folyvást összetévesztjük a társadalom mindenkori formájának védelmével. Igen helyesen mondja Wolfgang Heine, hogy éppenséggel megakadályozzuk azoknak a céloknak elérését, a melyeket szolgálni a társadalom hivatva van, éppen a társadalmat veszélyeztetjük, ha a társadalomnak egy elavult vagy kezdettől fogva helytelen formáját tartjuk fenn. A társadalom állandóságának éppen feltétele a társadalom kellő mozgékony-sága és változtathatósága. A büntetőtörvénykönyvnek tehát a cselekedetek értékét nem szabad pusztán a fennálló társadalomra való tekintettel megítélnie, hanem azt az értéket kell alapul vennie, a mely azoknak a társadalom állandó céljai szempontjából jut. Ez okból a büntetőtörvénykönyvnek nem lehet feladata mindannak megtámadása, a mi a fennálló

dalomra nézve ellenséges, hanem csak az által érheti el célját, a társadalom megvédését, ha a társadalom fennálló formájának megváltoztatására irányuló törekvéseket is respektálja.

A társadalmi fejlődés egy másik, fontos gyakorlati alkalmazásánál, az alapítványokra vonatkozólag, Pikler Gyulára kell hivatkoznom, arra az íróra, a ki nemcsak a magyarok közt, hanem a világirodalomban is minden más írónál mélyebben van áthatva a társadalmi fejlődés tanának nagy horderejétől. Nincsen más író, a ki ezt a gondolatot ily erővel, ily változhatóságban, ily hévvel és következetességgel juttatta volna kifejezésre, mint ő. A szociális evolúció tanának és alkalmazásának ő a legnagyobb klasszikusa.

Pikler nagyon helyesen nem tartja megengedhetőnek, hogy alapítványok bizonyos célokra örök időkre lekötessenek, mert ez ellenkezik azzal az igazsággal, hogy a jognak jövőbeli fejlődése terjedelem és irány tekintetében beláthatatlan. Sőt — úgymond — alapítványok örök időre való megtétele is csak abból ered, hogy a kik azokat tették, az emberi ismeretek változásának óriási terjedelméről nem bírtak fogalommal. Ugyanazokat, a kik évszázadok előtt bizonyos alapítványokat tettek, ugyanaz a lelkiület, mely őket erre vezette, ma vagyonuknak egészen más célokra való fordítására vinné, sőt bizonyára gyakran éppen azokkal a célokkal *ellenkező* működésre sarkalná őket, a melyekre ők annak idején alapítványaikat megtették. »Az alapítványok, a melyek egy ideig a jólétnek és a haladásnak szolgálnak, később rendszerint károsak azokra nézve.«

Hogy a régi koncepczió még mekkora tért hódít, azt legvilágosabban mutatja az ósdiság esztétikája és etikája, a melyet még ma is saját jobb tudásunk ellenére és saját kárunkra ápolni meg nem szűnünk.

Ott van az egész történelemtanítás borzadalmassága, a melyre vonatkozólag Piklernél szintén figyelemre méltó megjegyzéseket találunk. Tőlünk távol eső időknek szükségkepeni tökéletlenségét, elmaradottságát, tudatlanságát és alacsonyságát nem mutatják be és nem nevezik meg a maguk igazi nevén, hanem egy hazug dicsőítés fátyolában szerettetik meg a fogékony lelkű gyermekkel. Az egész történelemtanítás a konzervativizmus szolgálatában áll még. A helyett, hogy a történelmi korszakokat mint a fejletlenről a fejlettebbre való szükségkepeni átmeneteket és lépcsőfokokat tüntetnék fel, mint a megváltozott környezethez való társadalmi alkalmazkodás egyes fázisait;

a helyett, hogy a gyermeket az emberi boldogságnak arra a hatványozódására figyelmeztetnék, a mely egy alkalmatlanná vált intézmény ledöntésének nyomában jár, a helyett, hogy a haladást és a fejlődést igyekeznének a történelemtanítás révén érzelmi elemekkel támogatni: mindig csak a maradiság esztétikáját és morálját látjuk, az elmaradottságnak idealizálását.

Csaknem minden irodalomtörténész hivatásos reakcionárius, a ki régi lomnak dicsőségét zengi.

Egyáltalában az iskola a szomorúságnak kifogyhatatlan forrása minden evoluczionista lélekre nézve. Csaknem teljesen elmulasztja azt a feladatát, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja.

De a szociális evolúció tanai iránti érzéketlenséget legjobban az a lassúság illusztrálja, a melylyel a tudomány vívmányai és egyáltalában új eszmék az iskolába beférkőzni tudnak. Szinte vérlázító gondolat, hogy a tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak. Az új igazságokról, a kor pulzusának lüktetéséről rendszerint nem az iskolák révén szerzünk tudomást. Ezek rendszerint nem közvetítik az újat, hanem a megczáfolt igazságok utolsó és nehezen bevehető védbástyái szoktak lenni.

Ez a körülmény részben már szükségszerű folyománya annak a közönynek, a melylyel ma még a tanügy terén működők életkora iránt viseltetünk.

Kétségtelen dolog, hogy — kivételes esetektől eltekintve — a szervezet egy bizonyos határon túl elveszti képességét új igazságok felvételére és már pusztán fiziológiai okokból ellensége lesz minden újításnak. Ez az organikus vagy senilis konzervativizmus a haladásnak, az egészséges fejlődésnek legkonokabb ellensége. Ez közismeretes dolog és kiki saját tapasztalata köréből bizonyára tud példát rá, hogy egyébként nagy szellemű és élesesű ember teljesen siketté és vakká, egészen igazágtalanná és hozzáférhetetlenné válik mindaz iránt, a mi túlmegy a fejlődésnek azon a fázisán, a mely az illetőt életének delelőjén találta. Az idegutak bizonyos irányban kijáródnak, bizonyos megszokott asszociációk annyira begyakorlódnak, annyira megrögződnek, hogy utóbb már minden új tapasztalat és minden új érvelés tehetetlenné lesz velük szemben.

E senilis konzervativizmus dermesztő hatását az iskola csaknem mesterségesen terjeszti. Nem törődve azzal, hogy oly emberek, a kik haladáskéességüket már elvesztették, még

évtizedeken át is oktatással foglalkozzanak, az iskola ennek a marasmus senilisnek bacillusaival generációkon keresztül kényszeroltást gyakorol. Hogy ennek a procedurának hatása mily rettenetessé válhatik, azt egy kis megfontolás ijesztően demonstrálhatja. Ennek a gondatlanságnak nem éppen ritka következménye, hogy egy ekként az új világosság fényétől elzárt tanítvány lesz tanárrá, a mi által azután még egy harmadik generáció is megfertőztetik ama első generációbeli marazmussal, míg végül az élet felháborodása gátat vet annak további terjedésének. Hogy egy ilyen mindennapi eset igen könnyen kerek 100 esztendőt és még nagyobb fennakadást is jelent egy helyes közvélemény kialakulása szempontjából, azt igen könnyű kiszámítani. S hogy egy ily fennakadás mily mérhetetlen szenvedésnek válhatik és válik csaknem kivétel nélkül egészen felesleges okává, azt a legelemibb szociológiai képzettség mellett nem nehéz elképzelni.

Korunk rengeteg jótékonyági egylete legalább 50%-ban oly bajok orvoslásával van elfoglalva, a mely, hogy Goethének egy helyét alkalmazzam, kizárólag unokái mivoltunknak folyománya. (»Weh Dir, class Du ein Enkel bist.«)

Mindeddig pedig még nem is szólottam a borzasztóságoknak arról a legborzasztóbbikáról, hogy az oktatás elég jelentékeny részben oly papok kezében van, a kik minden új igazság fényét csak több ezeréves tanítások prizmáján megtörve engedik tanítványaik szemébe jutni.

De az oktatás egyáltalában nem egyedüli tere e mester-séges stagnálásnak. Csaknem az egész állami szervezet hasonlóan az elavult, vagyis az immár téveseknek bizonyult eszmék mester-séges tenyésztésére van berendezve. Az állami igazgatás csaknem minden részében szinte még nagyobb tervszerűséggel, mint a tanügynél, rendszerint már koruk mögött elmaradt emberek jutnak vezérszerepre. Az emberek megválogatásánál pedig nemhogy a kellő haladóképességre és a szellem eredetiségére, frissiségére volnának tekintettel, hanem épen ellenkezőleg az ilyen, a kormányzásra, a vezetésre teremtett emberek érvényesülésének ezer akadálya van, úgy hogy épen az ellenkező irányban történik tervszerű kiválasztás. Vagyis egészen tervszerűen a legkevésbé bátrak, az újításra, a haladásra a legkevesebb tehetséggel és hajlandósággal bírók kerülnek a hivatalokba, ott megint csak rendszerint a legmegbízhatóbb elemek, vagyis a mi szempontunk szerint a legkevésbé hasznavehetők

nnyesülnek, de vezető állásba, befolyáshoz, döntő szerephez ezek is rendszerint csak akkor jutnak, a mikor konzervatív hajlandóságaik már fiziologice is oly keménynyé kövültek, hogy a hajlíthatóság lehetőségétől sem kell náluk tartani.

Az öregségnek és az öregségben rejlő konzerváló tényezőnek ez a túlbecsülése valóságos barbár hagyomány, a mely a fejlődésnek ama korai szakaira utal vissza, a mikor az emberi civilizáció legelső csiráinak minden áron való megóvása volt a főfeladat. Abban az időben, a mikor nem a stagnálás veszedelme, hanem a még csak alig túlhaladott állatóságba való visszazökkenés veszedelme fenyegeti az embert, akkor emelkedik kulturmissziójának delelőjére a konzervativizmus és annak legmegbízhatóbb hordozója: az öregség. A legelső intézmények abszolút merevséggel lépnek fel. Formájuk: isteni parancs. Megszegésük halálos bűn. A legfőbb erény az engedelmesség. A legrégebb etika, a mely nyúlványaival egészen fel napjainkig kísérelje maradt a társadalmi fejlődésnek: az engedelmesség etikája. Még ma is ismeretes koncepczió a boszúálló isten, a kit semmi jobban meg nem sért, mint az engedetlenség. Nem fogad el semmi érvet, semmi indokolást, csak vak engedelmisséget kíván. Ez a konzervatív koncepczió, a melynek szemében a változtatás vetek, a szerint erősebb vagy gyengébb a különböző vallásokban, a mint régebbi vagy újabb időkben keletkeztek. Ez a koncepczió valamikor általános volt. Nem szorítkozott pusztán a vallás területére, hanem e felfogás vaspántjai ráneheztek az egész társas életre. Nemcsak a vallás, s nemcsak a jog és az erkölcs, hanem a szokások és a czeremóniák mind szentségek voltak. Minden szabály in perpetuum valitura. Ha a mi korunkról igaz, hogy a holtak nagyobb mértékben kormányoznak, mint az élők, akkor erről a korról elmondhatjuk, hogy kizárólag a holtak kormányoztak.

Ez a kor a tekintély kora, az öregek kora. Ebben az időben fejlődnek ki a tiszteletnek, a kegyeletnek azok a misztikus érzelmei, a melyek az öregséget körülveszik és a melyek mint annyi sok más — részben talán fizikailag, részben kulturailag átörökített — érzelem belemerednek a mi megváltozott létfeltételeinkbe, mint értelmüket és jelentőségüket veszített *survival*-ek, ősmaradványok, egy élő szociális muzeumot alkotva azok számára, a kik az őket körülölelő intézményekről le tudják olvasni az avatatlan szemeknek láthatatlan hieroglifákat.

Minél fejlettebbé válik valamely társadalom, annál hajlékonyabbá lesz, annál könnyebben simul a környezet minden változásához. Minél fejlettebb, annál gyorsabban fejlődik. A történelem szekerének rohanása egyre accelerálódik, egyre gyorsul. A legősibb korszakoknak minden képzeletet felülmúló időközön át kellett tartaniok. Hiszen az, a mire ma a társadalmi haladást a legnagyobb fokban visszavisszük, a gazdasági technika haladása, maga is csak csigalassúsággal haladhatott a technika legprimitívebb korában. Világos dolog, hogy annál kevesebb dolgot lehet kitalálni és felfedezni, minél kevesebb van felfedezve és annál több felfedezést lehet és kell tenni, minél több dolog van felfedezve. Kezdetben tehát a gazdasági technika, a gazdálkodás módja is csak sok-sok ezer éves zökkenésekben döcögögetett előre és így az állami és jogi fejlődés is csak oly lassúsággal haladhatott, hogy valósággal stagnálni látszott, a hogy a nagyon lassan hömpölygő folyamat könnyen álló víznek nézzük. A híres angol társadalom-bűvár Sir Henry Summer Maine egy szellemes értekezésében nyilván ennek az optikai csalódásnak az áldozata, a mikor az emberi fajokat megkülönböztető legfontosabb vonást abban véli felfedezni, hogy a fajok egyik része stagnáló faj, a másik része haladó faj.

Úgy gondolom, hogy ennek a megkülönböztetésnek csak időrendi értéke és jelentősége van. Valójában stagnáló fajok nincsenek. Hanem azok a társadalmak, a melyek a civilizáció accelerálódásnak egy bizonyos fokáig még el nem jutottak, stagnálóknak tetszenek, a melyek azon túl jutottak, azokon már szabad szemmel konstatálható a haladás s nem kell hozzá szociológiai görcsövi vizsgálat.

Minél fejlettebb valamely társadalom, annál inkább értéküket veszítik benne a konzervatív tényezők és annál kizárólagosabb jelentőség jut a liberális és a radikális, a fejlesztő tényezőknek.

Azzal az eklektikus gondolkodással, a mely a legtöbb embernek sajátja, rendszerint a konzervativizmusnak és a liberalizmusnak valamelyes keverékét szokták ajánlani a társadalmi fejlődés legjobb recipéje gyanánt. Igen gyakran találkozhatunk azzal a véleménynyel is, hogy a kettőnek váltogatása felel meg leginkább a czélszerűség kívánalmainak. Egy kis adag haladás, de mindjárt utána egy jó adag konzervativizmus, nehogy megártson. Még mindig igen elterjedt nézet az, a mely a konzervativizmus jogosultságát hirdeti.